

СКАСУВАННЯ КРІПОСНОГО ПРАВА НА МИКОЛАЇВЩИНІ

У даній статті автор аналізує передумови, хід і наслідки селянської реформи 1861 року на Півдні України, зокрема на території Миколаївської області. Зроблено висновок, що селянська реформа у південному регіоні мала й певні особливості: селянські наділи були порівняно вищими, ніж у центральних губерніях України і Росії; склалася потужна верства заможного селянства, яка використовувала найману працю; саме на Півдні України склався великий ринок найманої праці, який обслуговував великі поміщицькі латифундії. Водночас проникнення і поширення товарно-грошових відносин у південне село сприяло появі численних малих підприємств з переробки сільськогосподарської продукції, а також кустарних селянських промислів.

Ключові слова: селянська реформа 1861 року, Південь України, селянські наділи, заможне селянство, поміщицькі латифундії, ринок найманої праці, товарно-грошові відносини.

У 2011 р. минає 150 років від скасування кріпосного права в Російській імперії. Саме 19 лютого (5 березня) 1861 р. було видано Олександром II маніфест про звільнення поміщицьких селян від кріпосної залежності. Селянська реформа започаткувала низку інших реформ, які прискорили розвиток Росії по капіталістичному шляху.

Зазначена подія викликала появу великої кількості наукових досліджень, які давно вже проаналізовані й оцінені історіографами. У зв'язку з цим перспективним уявляється регіональний аспект цієї проблеми в межах того чи іншого історичного регіону чи навіть окремої області. Що стосується Миколаївщини, то скасуванню кріпосного права на території області торкалися автори «Истории городов и сел. Украинской ССР. Николаевская область»¹, навчального посібника з історії Миколаївської області для учнів 7-11 класів², виступів на краєзнавчих науково-практичних конференціях. Автор цього повідомлення поставив своєю метою показати передумови, хід та наслідки селянської реформи на Миколаївщині.

Насущна необхідність заселення і якомога швидкого освоєння Північного Причорномор'я визначила й аграрну політику російського царизму на півдні країни. Основні її напрями відобразив план про роздачу в Новоросійській губернії казенних земель до їх заселення від 22 березня 1764 року. Згідно плану «всякого звання люди» могли одержати в Новоросії землі при умові їх заселення за власний рахунок протягом трьох років.

Встановлена гранична норма такого земле-

володіння дорівнювала 1440 десятинам, а «всякого звання люди» одержували ділянки державних земель у розмірі 28-30 десятин при умові, якщо вони згодяться стати військовослужбовцями чи поселенцями. Цим правом широко скористались державні селяни. Пізніше розміри наділів, котрі їм роздавалися, збільшилися до 60 десятин. Крім одержання грошової позики, поселенці звільнялися від сплати податків терміном від 6 до 16 років, їм дозволялося вступати до купецького стану чи ремісничих цехів. Для поміщиків у 80-і роки XVIII ст. встановлювався новий розмір маєтків – від 1,5 тис. до 12 тис. десятин³.

В результаті широкої роздачі земель з державного фонду у порівняно короткий термін в Новоросії виникло три типи господарств: поміщицьке, військових поселенців і державних селян. У своїх господарствах поміщики використовували працю кріпаків, яких вони переселяли зі своїх маєтків в центральних губерніях Росії чи України. Вони залучали сюди також вільних селян, обіцяючи їм всілякі пільги. Так, до села Мостове (нині – Доманівського району Миколаївської області) уряд переселив кілька сімей казенних селян з Полтавської губернії. Наявність багатих чорноземних ґрунтів і пасовищ, звільнення на деякий час від податків і панщини сприяло тому, що тут селились і втікачі від поміщицького гноблення з інших районів України, поруч з ними – переселенці з Польщі. В селі вирощували пшеницю, ячмінь, просо, овес, городні й баштанні культури. З часом пільги, які надавались царським уря-

дом переселенням, для багатьох обернувшись поміщицькою неволею. Вже за результатами п'ятої ревізії (1794 року) в селі нараховувалося 65 дворів, за поміщиками були записані 178 чоловіків і 142 жінки, які мешкали тут. Поміщики Ерделі широко експлуатували своїх кріпаків. Вони запровадили урочну систему і визначили кріпакам такі уроки, виконання яких вимагало 2-4 дні на тиждень⁴.

У фондах Державного архіву Херсонської області знаходимо цікавий документ, який ілюструє роздачу південноукраїнських земель поміщикам: «Відомість розданих від колишніх генерал-губернатора, губернаторів і губернських канцелярій під поселення поміщикам Новоросійської губернії землях, виділяючи на кожну чоловічу душу по 30 десятин, відповідно постанові про роздачу тих земель, щоб і поміщики могли мати у взятих ними дачах власне господарство, котрим землям минули відведені пільгові роки і сплачують поземельні гроші до скарбниці і на яких знаходяться села і в них за останньою 1795 року ревізією записані, а паче й понад неї приписані люди». Зокрема, з цього документа ми довідуємося про село Воеводське (нині – Арбузинського району Миколаївської області), яке було власністю надвірного радника Миколи Юрійовича Сича. В ньому нараховувалося 69 мешканців чоловічої статі і 71 жіночої, які обробляли 6000 десятин землі⁵.

Потім село перейшло до офіцера поселенського ескадрону Акацатова, мешканці його стали кріпаками, від прізвища цього власника пішла й інша назва села – Акацатове. У 1856 році Воеводське вже було власністю полковниці, баронеси Швахгейм, в ньому нараховувалося 50 дворів. Родина Швахгеймів мала близько 5 тис. десятин землі. Село одержало третю назву – Швахгеймове⁶.

11 червня 1781 року поселення так званої «рангової землі» з 77 душами кріпаків були пожалувані царицею Катериною II прапорщику Івану Семенову, який командував прикордонним військовим загonom⁷. Вважається, що від прізвища царського прапорщика й походить назва села – Семенівка. Скориставшись царським указом від 12 грудня 1796 р., поміщик поступово закріпачив багатьох селян-втікачів. Надалі найбільш родючі землі в Семенівці перейшли до поміщиків Скаржинського і Рустановича.

За заслуги у війні з Туреччиною 1787-1791 рр. суворовський офіцер Маринівський

одержав землі біля річки Бакшала. Тут біля херсонського шляху з давніх-давен стояла велика корчма, де збирались чумаки. Часто відвідувачі, потрапивши до пазурів хижого корчмаря, виходили з питного закладу з порожніми кишенями, гірко наспівуючи «пропив воли, пропив вози, пропив ярма ще й занози – все чумацькеє добро».

На правому березі Бакшали поселились кріпаки Маринівського, а на лівому березі, де знаходились родючі ґрунти, були розташовані маєток поміщика та його володіння. З часом всі мешканці села переселились на лівий берег. Маринівський підтримав польське повстання 1830-1831 рр., у зв'язку з чим царський уряд відібрав у нього землю і передав іншим поміщикам, а Маринівський під кінець свого життя збіднів і був забутий представниками влади. Після цього село перейменовувалося на Іванівку, Лауданівку, але ці назви не прижились і село, як і раніше, називалось Маринівкою. Мешканці села залишались кріпаками і лише незначну частину їх склали державні селяни. Крім селян, в ньому жили й ремісники. До кінця 1804 р. на розданих між Південним Бугом і Дністром площею в 824374 десятини було поселено 6470 поміщицьких селян⁸.

Велику групу сільського населення становили державні селяни. Під час їх поселення вони звільнялися на два роки від податків і повинностей, одержували від казни лісоматеріали для будівництва. Фактично до державних селян можна віднести й іноземних колоністів. З кінця XVIII ст. стали прибувати переселенці з німецьких держав; вони на 10 років звільнялися від всіх податків і повинностей, рекрутського набору, їм гарантувалася свобода віросповідання. Кожна родина німців-колоністів одержувало від держави по 60 десятин землі у вічне й потомственне володіння. У західній частині Миколаївської області з 1809 по 1833 рр. виникли німецькі поселення Раштадт, Рорбах, Катериненталь, Ландау, Ватерлоо, Шенфельд, Леленталь, Карлсруе та ін. У 1802 р. було засноване болгарське поселення Тернівка.

Державні селяни становили понад 60% селян Херсонської губернії, в той час як поміщицькі селяни становили 31%. У порівнянні з селянами малоземельних губерній Росії та України державні селяни були краще забезпечені земельними наділами: у 1851 р середній душевий наділ державного се-

лянина склав 8,3 десятини, в той час як у Харківській губернії – 2,6, Чернігівській – 2,3 десятини⁹.

Третю групу селянських господарств, хоча й специфічну, становили військові поселенці. Їх виникнення та характер можна прослідкувати на прикладі селян Семенівки. З 1803 року північна частина села входила до складу Бузького козачого війська. Однак 16 квітня 1817 р. Олександр I видав указ «Про виключення всієї округи поселення Бузького війська з губернського і перетворення його у безпосереднє військове поселення»¹⁰.

В грудні того ж року до розряду військових поселенців були переведені державні селяни Арбузинки, Олександрівки, Благодатного, Семенівки, Костянтинівки, Синюхиного Броду, Лисої Гори. Подібні заходи здійснювалися стосовно інших населених пунктів. Бузьких козаків разом з державними селянами перетворили у військових поселенців Бузької уланської дивізії з центром у Вознесенську. Всі чотири полки дивізії розміщувалися у 29 селах на території сучасних Арбузинського, Вознесенського, Новоодеського і Первомайського районів Миколаївської області, а також у межах нинішньої Кіровоградської області. Третій Бузький уланський полк, наприклад, включав у себе Олександрівку, Арбузинку, Благодатне, Костянтинівку і Семенівку. У цих поселеннях проживало 4322 чоловіки і 4024 жінки, земельні угіддя склали 56833 десятини¹¹.

У 1827 р. Семенівка була названа фурштатською (обозною) ротою Третього полка. Тут проживали 71 господар і 47 «підпомічників», які обробляли 4000 десятин землі¹². Поряд з несенням військової служби вони займалися сільським господарством. Поселенські війська формувалися з солдатів, які прослужили не менше шести років в армії, та з місцевих мешканців – чоловіків-селян у віці від 18 до 45 років. Перші й другі йменувалися поселенцями-господарями. Решта місцевих мешканців того ж віку, що не увійшли до складу війська, але придатні до служби, зараховувалися у помічники господарів і входили до резервних військових підрозділів. Діти військових поселенців з семирічного віку зараховувалися у кантоністи, а з 18 років переводилися у солдати. Життя у військових поселеннях суворо регламентувалося.

Після ліквідації у 1857 р. в військових по-

селень великих поселенців Семенівки перевели на становище державних селян і наділили землею з розрахунку 5-8 десятин на ревізську душу, за користування якою вони сплачували поземельний податок¹³.

Нарешті, особливу групу сільського населення Миколаївщини у першій половині XIX ст. становили адміралтейські поселенці як окрема група державних селян, які поєднували роботу в сільському господарстві з обслуговуванням підприємств морського відомства у Миколаєві. Ці селяни мешкали у Березнегуватому, Висунську, Воскресенську, Богоявленську і Калинівці. Чоловіча частина їх протягом чотирьох місяців працювала на верфях. Становище цих селян наближалось до становища військових поселенців.

До середини 90-х рр. XVIII ст. царський уряд не видавав жодних постанов, які б обмежували особисту свободу селян, які поселились на землях поміщиків. Це стосувалося в окремих випадках навіть селян-втікачів, бо держава потребувала робочих рук для заселення і освоєння широких до того ж безлюдних причорноморських степів. Тому лише в окремих випадках, за настійними домаганнями поміщиків, втікачів повертали їх власникам. Нерідко траплялось так, що цілі родини кріпосних селян переходили від своїх володарів до інших, або на хутори до колоністів і міщан, де переслідування з боку поліції практично виявлялись неможливими.

Кріпосництво на Півдні України було запроваджено указом Павла I 12 грудня 1796 р., який забороняв самовільні переходи поселенців з місця на місце на Півдні України. Зберігши особисту свободу казенні селяни, колоністи, «піддані», які поселились на землях поміщиків, втратили право переходу на інші землі за власним бажанням, поміщики таким чином одержали можливість закріпостити частину раніше вільних селян.

Кріпосницька система господарювання була нераціональною, вона гальмувала розвиток продуктивних сил країни, вступила в конфлікт з промисловим переворотом, соціальними наслідками якого було формування робітничого класу і промислової буржуазії. Криза кріпосницької системи поглиблювалась антипоміщицькими виступами селян, що сприяло назріванню революційної ситуації. На території Миколаївської області у 50-х рр. XIX ст. почастишали втечі поміщицьких селян з Анчекрака, Варварівки,

Парутиного; широким антифеодалним рухом Миколаївщина була охоплена у 1856 р., коли серед селян поширились чутки, що уряд нібито запрошує селян переселитися до Криму на казенні роботи, обіцяючи їм волю.

Селянська реформа 1861 року принесла кріпосним селянам Миколаївщини особисту свободу, обмежене самоврядування, але вони були пограбовані поміщиками, які урізали селянські наділи, якими користувалися кріпаки до реформи, оскільки земля на Півдні України відзначалася високою родючістю і при грамотному веденні господарства могла дати великі прибутки. Тому поміщики залишили собі кращі землі, віддавши селянам гірші. Відрізки від селянських наділів в цілому складали 25-34%, а інколи й 50% від усієї надільної землі. Місцеве «Положення про реформу» встановлювало у всій степовій смузі середній розмір наділу від 3-х до 6,5 десятин на кожну ревільку душу. В Ананіївському, Одеському і Херсонському повітах він дорівнював 3-5 десятинам. Фактично на ревільку душу в середньому припадало 3,5 десятини; 20,3% ревільких душ одержали половинні наділи, 5,6% – до 1 десятини¹⁴.

У тому, що реформа 1861 р. супроводжувалася грабунком селян, можна пересвідчитись на конкретних прикладах. Так, великі земельні масиви у Мостовому і навколо нього належали поміщикам Ерделі, Еслінгеру, Шардту, ананіївським купцям Енгелям та ін. В цілому поміщики володіли 16 тис. десятин землі, 120 десятин належало церкві. Напередодні реформи у маєтку Ерделі мешкало 67 душ селян чоловічої статі, які після реформи одержали половинний наділ – 167 десятин, тобто по 2,5 десятини на ревільку душу. Кращі землі залишились у поміщика. Крім того, у 1863 р. Ерделі відібрав у селян зручну землю, яка належала їм за уставною грамотою і виділив їм значно гірші наділи за 10 верст від села, а також не дозволив селянам користуватися вигоном для худоби і водопоем, штрафував за те, що інколи селянська худоба заходила на поміщицьку землю¹⁵.

У Семенівці після скасування кріпосного права поміщицькі селяни одержали в середньому по 5 десятин. Частина землі, якою вони користувалися раніше (7882 десятини), була відрізана на користь поміщиків, селянам залишилось 5718 десятин¹⁶. Це означало, що більшість землі, якою користувались селяни,

зменшилась на 30%.

За одержані ділянки землі селяни мали сплатити її власникам, причому 20% викупної суми вносились ними одноразово поміщику, решту 80% доплачувала державна скарбниця, а селяни мали протягом 49 років погашати свій борг разом з відсотками, внаслідок чого земля їм обійшлася у 2-3 рази дорожче від її ринкової вартості. Крім того, селяни ще тривалий час – від 2 до 9, а інколи й до 20 років – залишалися у тимчасовозоб'язаних відносинах з поміщиком і продовжували виконувати феодалні повинності. За кожний земельний наділ вони відробляли поміщику приблизно 40 чоловічих і 30 жіночих днів або сплачували 9 руб. Оброку¹⁷. Зокрема селяни Мостового, які залишалися тимчасовозоб'язаними, мали сплатити поміщику оброк у розмірі 5 руб. 87 коп. з душі за повний земельний наділ. Ті з них, котрі уклали викупну угоду з поміщиком, сплачували ще більше. Так, за даними 1882 року на ревільку душу припадало по 6 руб. Платежів¹⁸. Понад 25 років селяни Мостового добивались зниження викупних платежів. Тільки у 1889 році Херсонське губернське зібрання ухвалило знизити їх на 13,85 коп. з десятини¹⁹.

У результаті реформи умови життя селян майже не покращились, більшість з них страждала від малоземелля і безземельна, зокрема в центральних губерніях Росії й України. На півдні ж безземельних і малоземельних селян було значно менше. Але й тут біднота брала землю в оренду на важких умовах або йшла на заробітки й наймалась за безцінь на важкі роботи. Особливо піднімали орендну плату посередники. Так, у Мостовому в 1887 р. два торговці, орендуючи землю у поміщика по 2,84 руб. за десятину, здавали її селянам по 5-8 руб. за десятину²⁰.

Селянська реформа мала надзвичайно важливі соціальні та економічні наслідки. По-перше, вона викликала значний опір селянства. Близько 20% колишніх поміщицьких сіл на території Миколаївської області протягом 1861-1865 рр. були охоплені заворушеннями. Так, селяни Ташина, Тузлів, Новокир'яківки (сучасний Березанський район) відмовились виконувати польові роботи у маєтках поміщиків. За допомогою двох рот Волинського піхотного полка місцева влада вчинила жорстоку розправу над учасниками заворушень. Відмовились працювати на поміщика селяни Маринівки, Лисої Гори,

Адамівни, у Семенівці вони відмовились підписувати уставні грамоти. До боротьби за збільшення наділів включились і державні селяни Миколаївщини. За законом від 24 листопада 1866 року в поземельному устрої державних селян за членами сільської громади зберігалися всі земля, які знаходились у їх користуванні, але не більше 6 десятин на ревізку душу²¹, в той час як для нормального ведення господарства потрібно було мати землі 12-15 десятин. На підставі закону від 18 червня 1886 року державні селяни переводились на викуп і зобов'язані були вносити викупні платежі до скарбниці.

По-друге, у пореформений період з розвитком капіталізму посилювався процес розшарування селянства. Так, у Мостовому в середині 80-х рр. XIX ст. нарахувалося 56 господарств колишніх поміщицьких селян, в той же час землю мали тільки 36 господарств: 14 сімей господарювали на наділах від 2-х до 4-х десятин, 15 родин – на 4-6 десятинах, 6 – на 6-11 дес. З 36 господарств 4 здавали свою землю в оренду, а решта обробляли її, причому 10 господарств – за допомогою власної худоби, решта – в супрязі або найманою тягловою силою²². У Семенівці після 1861 року з'явилися заможні селяни («куркулі»), які використовували найману робочу силу. Десятки селян працювали у Сергія Пишеніна, Семена Артюха, Дмитра Македонця, Оврама Резидора та ін. У 1885 р. з 479 селянських дворів Семенівки було 56 безземельних, 14 господарств мали 4-5 десятин, 146 – по 6-10, 92 – по 11-15, 149 – по 16-25, 20 – по 26-50 і 2 – понад 50 десятин на двір²³.

По-третє, з розвитком капіталізму в селах швидко впроваджувались товарно-грошові відносини. Виникали дрібні підприємства з переробки сільськогосподарської продукції, все більше розвивалася торгівля. Так, у Мостовому діяли паровий млин, два вітряки, два трактири, 32 магазини, 2 винні лавки, оптовий склад. Щотижня на центральній площі села проходили базари, де мешканці Мостового і навколишніх сіл торгували переважно сільськогосподарською продукцією. Річний товарообіг в селі на початку XX ст. досяг 150 тис. руб.²⁴. В селах розвивались селянські промисли.

По-четверте, Південь України перетворився на великий район товарного виробництва зерна насамперед у поміщицьких господарствах. Вони потребували значної кількості

найманої робочої сили. Тому в цьому регіоні виникли кілька великих центрів найма сільськогосподарських робітників. Одним із таких центрів стало Мостове, де кожної весни збиралось понад 9 тис. осіб, які бажали найнятися у великі господарства. Всі вони належали до найбільш багатих верств селянства. Більшість з тих, хто прибував до Херсонської губернії, йшли пішки, бо не мали грошей на придбання залізничних квитків. Мандрівка тривала 10-12 днів і ноги від таких величезних переходів, інколи босоніж по холодній весняній багнюці, пухли, покривалися мозолями і саднами. Ще в 60-х рр. XIX ст. старожили Мостового Павло Іванович Ткаченко, Василь Васильович Флокен, Семен Олексійович Чикменов добре пам'ятали, яким був батрацький ринок біля високої кам'яної стіни маєтку поміщика Ерделі. Тут, у затінку дерев, починаючи з весни, щоденно біля лавок і лотків юрмились сотні, а у святкові дні тисячі виснажених, обірваних людей. Так, тільки з 9 травня до 1 липня 1893 року було зареєстровано 5871 робітника²⁵. Вони пропонували свої роботящі руки за шматок хліба чи за копійки. Тут можна було почути українську, російську, білоруську мову, говірку Поділля, Полтавщини, Курщини. Бажаючих купити робочу силу також було немало. Тільки у Мостовому та навколишніх селах магнат Ерделі мав 6500 десятин землі, Еслінгер – 4000, Шардт – близько 3000, Маус – до 1000, а всього потребувало робочих рук понад 16000 десятин плодючої землі. Місцеві бідняки також поповнювали батрацький ринок.

Робочий день у маєтках тривав 16-18 годин. Людей годували пісною їжею, куском глевкого хліба, часто гнилою рибою чи черв'ячим м'ясом. Павло Іванович Ткаченко розповідав: «Працювали ми біля парової молотарки зі світанку, на обід нам привезли бульйон з м'ясом, де було повно черв'яків. Ми відмовились його їсти, але іншого нам нічого не дали. У цей момент під'їхав до молотарки стражник і я показав, чим нас годують. За це мене назвали бунтівником і закрили в сараї. Потім били нагайкою, прив'язали до гарби і потягли кіньми по дорозі. Вночі ми, шість батраків, втекли від пана, але незабаром нас догнали стражники і нагайками знову пригнали до економії Ерделі»²⁶.

Важка робота і погана їжа виснажували людей. Заслаблу людину били за невиконану

роботу, всіляко переслідували до тих пір, доки бідолаха, відмовившись від зароблених грошей, втік за очі. Понад 15 мешканців Мостового, які підняли голос протесту проти нестерпних умов життя і свавілля панів, опинились у царських в'язницях.

Таким чином, селянська реформа 1861 р. була закономірним наслідком соціально-економічного розвитку Росії, поширення товарно-грошових відносин. Кріпосне право гальмувало використання найманої праці на капіталістичних підприємствах, запровадження технічних винаходів у промисловості і сільському господарстві. Додатковими стимулами до скасування кріпацтва було поширення антикріпосницького руху селянства і відповідних настроїв серед демократичної частини суспільства. Необхідність проведення реформи відчували й прогресивно налаштовані панівні верстви суспільства. Передень реформи можна охарактеризувати як стан, коли капіталістичні продуктивні сили, які розвивалися, вступили у конфлікт зі старими ви-

робничими відносинами.

Селянська реформа на Півдні України поруч із загальноросійськими рисами мала й певні особливості, які враховували багатоземелля степових просторів і брак робочої сили, а також той факт, що тут створилося велике поміщицьке латифундійне господарство. Тому селянські наділи у південному регіоні в середньому були порівняно вищими, ніж у центральних губерніях України і Росії. Склалася потужна верства заможного селянства, яка використовувала найману працю. В той же час сформувалась численна група безземельних і малоземельних селян, яка змушена була наймитувати. Саме на Півдні України, зокрема на Миколаївщині, склався великий ринок найманої праці, який обслуговував великі поміщицькі латифундії. Водночас проникнення і поширення товарно-грошових відносин у південне село сприяло появі численних малих підприємств з переробки сільськогосподарської продукції, а також кустарних селянських промислів.

Джерела та література

1. История городов и сел. Украинской ССР. Николаевская область. – К.: Глав. Ред. УСЭ, 1981. – 711 с.
2. Білюк О.В., Павлик І.С., Тригуб П.М. Історія Миколаївщини: Навч. посібник для учнів 7-11 кл. – Миколаїв: Возможности Киммерии, 1998. – 178 с.
3. История городов и сел. Украинской ССР. Николаевская область. – С. 16.
4. Записки Одесского общества истории и древностей (далі – ЗООИД). – Т.2. – Одеса, 1848. – С. 188.
5. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф.14, оп.1, спр.51, арк.91.
6. ДАХО, ф.14, оп.1, спр.85, арк.16.
7. ДАХО, ф.14, оп.1, спр.51, арк.100.
8. История городов и сел. Украинской ССР. Николаевская область. – С. 17.
9. Там само. – С. 18.
10. Полное собрание законов Российской империи. – Т.34. – СПб, 1830. – С. 219.
11. Материалы по географии и статистике России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния. Ч.І. – СПб, 1863. – С. 77.
12. Центральний державний військово-історичний архів Росії, ф.406, оп.2/1011, спр.17, арк.1.
13. Географическо-статистический словарь Российской империи. – Т.4. – СПб, 1873. – С. 544.
14. История городов и сел. Украинской ССР. Николаевская область. – С. 21.
15. Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886-1887 гг. – Одеса, 1889. – С. 407, 438; Систематический свод постановлений Ананьевского уездного собрания за двадцатипятилетие: с 1865 по 1889 год. – Одеса, 1891. – С.98-99; Державний архів Одеської області, ф.5, оп.1, спр.408, арк.1-4.
16. Материалы по географии и статистике России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния. Ч.І. – С. 486-507.
17. История городов и сел. Украинской ССР. Николаевская область. – С. 21.
18. Сборник Херсонского земства. – 1882. – № 2. – С. 337.
19. Систематический свод постановлений Ананьевского уездного собрания за двадцатипятилетие: с 1865 по 1889 год. – С. 98-99.

20. Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886-1887 гг. – Одеса, 1889. – С. 346-347.
21. Державний архів Миколаївської області, ф.2675, оп.1, спр.1, арк.5.
22. Результаты подворной переписи Ананьевского уезда 1886-1887 гг. – С. 346-347, 438.
23. Там само.
24. Россия. Полное географическое описание. – Т.14. – СПб, 1910. – С. 611.
25. Сборник Херсонского земства. – 1882. – № 2. – С. 59.
26. Державний архів Миколаївської області, ф.Р-4591, оп.1, спр.5, арк.63.

Петр Тригуб

Отмена крепостного права на Николаевщине

В данной статье автор анализирует предпосылки, ход и последствия крестьянской реформы 1861 года на Юге Украины, в частности на территории Николаевской области. Сделан вывод, что крестьянская реформа в южном регионе имела и определенные особенности: крестьянские наделы были более высокими, чем в центральных губерниях Украины и России; возникла мощная прослойка зажиточного крестьянства, которая использовала наемный труд; именно на Юге Украины сформировался рынок наемного труда, обслуживающий крупные помещичьи латифундии. Одновременно проникновение и распространение товарно-денежных отношений в украинском селе способствовало появлению многочисленных малых предприятий по переработке сельскохозяйственной продукции, а также крестьянских кустарных промыслов.

Ключевые слова: *крестьянская реформа 1861 года, Юг Украины, крестьянские наделы, зажиточное крестьянство, помещичьи латифундии, рынок наемного труда, товарно-денежные отношения.*

Petro Tryhub

The abolition of serfdom in Mykolayiv region

In this article the author analyzed preconditions, a course and consequences of peasant reform of 1861 in the South of Ukraine, in particular in the Mykolayiv region. Concluded that the agrarian reform in the southern region also had certain characteristics: the peasant plots were higher than in the central provinces of Ukraine and Russia emerged a powerful stratum of wealthy peasants, who used hired labor, namely the South of Ukraine emerged wage labor market, serving major landed estates. Simultaneously, the penetration and distribution of commodity-money relations in the Ukrainian village contributed to the emergence of numerous small-scale enterprises for processing agricultural products, as well as peasant handicrafts.

Key words: *agrarian reform in 1861, the South of Ukraine, peasant holdings, the prosperous peasants, the landlords' estates, the market wage labor, commodity-money relations*

